

20241003 drasja Rosj Hasjana

De klanken van de sjofar op Rosj Hasjana en in de maand die achter ons ligt, zijn volgens de traditie zowel de klanken van de ceremonie voor het kronen van de hemelse koning als de klanken die ons moeten oproepen tot actie. Vandaag heet de dag van bazuingeschal, Jom teroea.

De sjofar heeft ook een alarmerende functie. Hij klonk bij de openbaring op Sinai - en herinnert ons daarmee ook aan de rol die we als het volk van de Tora hebben. Maar daarnaast hoor ik in deze tijd de sjofar ook als een soort luchtalarm. Het was dat luchtalarm dat voor zovelen in Israël de start aangaf van dat rampzalige jaar, op 7 oktober vorig jaar. Voor degenen die direct werden overvallen in de kibboetsim in het zuiden en op het Nova festival, kon het alarm weinig uitrichten. Voor hen was er in de meeste gevallen weinig ruimte om te vluchten, of te schuilen. En vele anderen in het hele land brachten die ochtend door in de schuilkelders. En niet alleen die ochtend. Afhankelijk van waar ze woonden volgden vele dagen en nachten van angstig wachten tot de kust weer veilig leek. En zo gaat het tot de dag van vandaag daar. In het noorden en in het zuiden en recent in het hele land.

Als het luchtalarm gaat, moet ieder uit zijn handen laten vallen waar hij of zij mee bezig was. Wat je aan het doen was, doet er even niet toe. Je moet je uit de voeten maken naar de mamad, naar de saferoom of de schuilkelder. De futiliteiten van het dagelijks leven, het najagen van onze alledaagse belangen: het alarm maakt er subiet een einde aan.

Ik hoor dit deze Rosj Hasjana ook doorklinken hier in Amsterdam, zo ver weg van waar dit dagelijkse realiteit is. Maar wat ook zo dichtbij voelt. Tegelijk is dat alarm ook in zekere zin metaforisch: de dwingende oproep op Rosj Hasjana om alles uit je handen te laten vallen en dekking te zoeken. Die dekking zoeken we bij elkaar, en dat hebben we het afgelopen jaar vaker gedaan. Deze sjoel was al een plek waar je dekking kunt zoeken, voor de soms gure wind die buiten waait in onze eigen levens en daarbuiten, en dat is het nog meer geworden. Op een of andere manier verbinden de tonen van het alarm ook. Samen schuilen verbindt.

Vandaag is het begin van de Aseret Jemee hatesjoeva, de tien dagen van inkeer. De klank van de sjofar roept ons bij elkaar. En dan is het vandaag niet alleen om te schuilen, maar om wat op ons afkomt ook samen aan te gaan. Daarvoor is reflectie nodig. Het klinkt bekend: we moeten terugkijken naar het afgelopen jaar en ieder voor zich zien wat we goed deden, en wat er ook beter kon.

Die zelfreflectie is een uiterst complex gebeuren en ik vind dat elk jaar weer moeilijk. In een onveilige situatie aan zelfreflectie doen is nog moeilijker. Als je bezig bent met overleven, is je eerste prioriteit niet om eens even lekker over jezelf te gaan nadenken. De meesten van ons hier zijn gelukkig in de omstandigheden dat we niet existentieel bedreigd worden. We zijn relatief veilig, ondanks dat er ook helaas heel wat dingen in onze samenleving gebeuren en het afgelopen jaar gebeurd zijn, waar we als Joden last van hebben. Veel Joden zijn zich onveiliger gaan voelen. Zelfs hun identiteit gaan verstoppen - al hadden ze nooit van zichzelf gedacht dat dat nog zover zou komen. Ik begrijp dat goed. En dat land dat we altijd als 'life insurance policy' hebben beschouwd ligt zo zwaar onder vuur, dat we soms - heel even - twijfelen of dat nog wel iets blijft om op te vertrouwen. Dat existentiële gevoel van onzekerheid is niet een goede basis voor zelfreflectie. Toch blijft het waardevol om de reflectie over onszelf te doen. Onze traditie vraagt dat van ons, ongeacht de tijd waarin we leven. Zoals je graan moet blijven zaaien als je tarwe wilt oogsten om brood te kunnen bakken, ook al vullen je ogen zich met tranen.

Hoe dan? Reflectie start bij ons zelfbeeld. Hoe kijk ik naar mezelf? Ben ik sociaal, empathisch, een goede vriend, vader, moeder, dochter, zoon? Ben ik betrokken? Open? Als die introspectie botsende of inconsistente zelfbeelden oplevert, wordt het lastig. Stel ik vind mezelf heel geduldig, maar ik heb pas geleden toch tegen mijn dochter geschreeuwd toen ze niet opschoot. Wat ben ik dan?

De sociaal wetenschappelijke kennis is hier niet hoopgevend. Want wat we natuurlijk zouden hopen is, dat als er zo'n botsing tussen inconsistente zelfbeelden is, dat we ons gedrag dan zouden veranderen. In mijn voorbeeld: "hmm, misschien ben ik dus toch niet zo geduldig. Dat moet ik gaan aanpassen, zodat ik mijn gedrag in lijn breng met mijn gewenste zelfbeeld. Balans brengen in wie ik denk dat ik ben of wie ik wil zijn, en hoe ik me gedraag. En dat liefst ook een beetje consistent."

Dat is het ideale geval. De werkelijkheid blijkt vaak anders. Wat we dan doen is niet denken aan die situatie of situaties waar we ons anders gedroegen. Het gedrag dat niet past bij wie ik wil zijn, bestaat gewoon even niet. De tweede oplossing is het verdraaien van de situatie. Je ontkent wat je doet door het gewoon anders te *labelen*, liefst op een manier waardoor dat gedrag juist wel goed te praten is. Bijvoorbeeld: "ja, die ene keer die was verklaarbaar want ze was wel erg brutaal tegen haar vader." Of, ook een leuke, "nou ik schreeuwde niet hard, zo erg was dat nou ook weer niet."

Met deze uitvluchten, dus hetzij het negeren van het afkeurenswaardige gedrag, hetzij het vergoelijken ervan, kan je je zelfbeeld behouden, zonder je gedrag te hoeven wijzigen. Opgelost!

Als mijn opzet bij deze drasja een beetje gelukt is, laat u nu de situaties de revue passeren waarbij u dit deed. En die waren er vast (of niet). Maar ook daarbij, vanuit de luxe van de sjoelbankjes, is geen succes verzekerd. We zijn namelijk briljant in het ontkennen van de werkelijkheid. Succesvol onderdelen van onze werkelijkheid kunnen ontkennen, is de sleutel tot innerlijk succes. Stanley Cohen, schrijver van het boek *Stages of Denial*, benoemt dat mensen voortdurend onderhandelen met de werkelijkheid. We onderhandelen met de werkelijkheid om ons zelfvertrouwen te versterken en daarmee de grip op ons leven te vergroten. En dus poetsen we ook wat negatievere zaken weg. Je maakt ze kleiner, zodat je er mee om kunt gaan. Omdat we bang zijn dat we er anders aan onderdoor gaan.

Cohen noemt dat constructieve ontkenning. Nare, moeilijke, dingen die in ons leven voorbij komen simpelweg negeren. Maar hij heeft dat niet verzonnen. We lazzen vanochtend over een constructieve ontkenner *avant la lettre*.

In de parasja van vandaag, uit Bereesjiet, lezen we het dramatische verhaal van Hagar die door Avraham, de vader van haar zoon Jismaeel, weggestuurd wordt, omdat Sara, de vrouw van Avraham, jaloers is. Hagar trekt met haar zoon de woestijn in een voorziet dat ze haar zoon moet gaan zien sterven van de dorst.

וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב בְּלִבְיַת הַרְחֵק כְּמַטְחָיו קִשְׁתָּא מְרַחֵקָהּ אֶל־אֲרָאָה
בְּמוֹת הַיָּלֶד וַתֵּשֶׁב בְּלִבְיַת הַרְחֵק וַתֵּשֶׁב אֶת־קְלָהּ וַתִּבְדָּד׃

En ze ging op een afstand, een boogschot ver, zitten, want ze zei tegen zichzelf:

laat ik niet kijken wanneer het kind sterft (<https://www.sefaria.org/Genesis.21.16>)

Ze weet wat er gaat gebeuren, maar ze wil het niet zien.

Cohen noemt het een situatie van zien en niet-zien. Van weten en niet-weten tegelijk. Want ze sluit letterlijk haar ogen voor een werkelijkheid die voor haar te groot is. Ze wil het niet onder ogen komen, omdat de pijn van het wel zien te groot is.

Soms kunnen we situaties die we in het leven tegenkomen niet onder ogen zien.

Niet dan, niet zo, omdat de pijn te groot is. Dan treedt er een mechanisme in werking dat ons daartegen moet beschermen. En, dat mechanisme blijkt vaak ook verdraaid goed te zijn. Ernstig zieken die hun diagnose horen, blijken vaak juist gebaat te zijn bij een gezonde dosis ontkenning van de werkelijkheid. Als je kunt zeggen, “het kan wel zijn dat het allemaal ernstig is, maar ik geloof er niets van”, eigen je je meer autonomie en kracht toe om er mee om te gaan. Uit onderzoek blijkt zelfs dat deze patiënten meer kans hebben op een gunstiger verloop, dan

degenen die de werkelijkheid helemaal en alle implicaties onder ogen zien. De werkelijkheid kan verlammen. Kan ons stuk maken.

Hagar wil niet kijken naar wat ze denkt te weten. Ze bant het uit haar leven door er ver weg van te gaan zitten. Maar wanneer je niet kijkt, kan je ook geen uitweg zien. Het grootste probleem bij mensen met een alcoholprobleem is niet het vele drinken, maar het alcoholisch denken. Het denken dat ontkent dat er een probleem is. Het zeggen: "ik heb geen drankprobleem. Ik drink omdat er andere problemen zijn en zo ontspan ik even. Ik kan het wel beheersen." En dat denken blijft ook in stand door alle andere signalen te negeren.

Terug naar de parasja. Drie pesoekim later lezen we

וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת־עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא בְּאֵר מַיִם חַיִּים וַתֵּלֶךְ וַתִּמְלֵא אֶת־הַקַּלְחָה מֵמַיִם
וַתִּשְׁקֵא אֶת־הַיְבֵר:

En de Eeuwige opende haar ogen, 'wajifkach wateeree', ze zag een waterbron.
(<https://www.sefaria.org/Genesis.21.19>)

De waterbron waarmee ze haar zoon te drinken kon geven waardoor hij kon overleven.

De ontkenning was aanvankelijk nog functioneel voor háár overleven. Maar niet voor het zijne. Maar de Eeuwige opende haar ogen om haar weer perspectief te geven op de rol die zij kon spelen in dit dramatische verhaal. En de commentatoren buitelen over elkaar heen of de bron er nou wel was en dat ze 'm eerst niet zag, of dat ie er niet was. In het Hebreeuws staat er 'wajifkach', en dat komt van het werkwoord 'pakach'. De malbim, een 19de eeuwse rabbijn uit het toenmalige Russische rijk, zegt dat het werkwoord pakach aanduidt dat het gaat over kennis die toegankelijk wordt gemaakt die iemand eerder niet had. De bron was er wel, maar zij had er simpelweg geen kennis van.

Ontkenning van stukken werkelijkheid als onderdeel van onze onderhandeling met de realiteit kan ons beschermen. En daar zijn we goed in. Maar de ogen gesloten houden maakt het onmogelijk om kennis te nemen van wat er nodig is om verder te komen in onze wereld.

En dat geldt denk ik voor ons als individu, maar evengoed voor ons als gemeenschap. De sjofar heeft ons vandaag bij elkaar gebracht. We kunnen op een dag als vandaag, enkele dagen voor 7 oktober, niet anders dan ook terug kijken op het afgelopen jaar vanuit het perspectief van de Joodse gemeenschap in brede zin en de liberaal Joodse gemeenschap in het bijzonder - waarvoor de staat Israël zo'n grote rol speelt.

Die gedachte begint natuurlijk bij de feiten. De afschuwelijke aanval van Hamas op die zwarte Simchat Tora - voor decennia zal die feestdag zijn glans hebben verloren. En de daarop volgende aanvallen van Hezbollah uit zogenaamde solidariteit. De militaire operatie van de IDF in Gaza, de strijd die niet alleen militair gevoerd werd, maar ook op publicitair terrein en waarin het zo vaak voelde dat de hele niet-Joodse wereld tegen Israël was. En dat deed ons ook onveilig voelen.

Wat hebben we ontkend in het afgelopen jaar? Dat kan ieder alleen voor zichzelf beantwoorden. Ik zei kort na 7 oktober dat ik dacht dat het met een paar weken wel gedaan zou zijn. Dat de rust dan zou terugkeren. Het bleek een ontkennen van een donkere werkelijkheid. Ik hoopte dat voorbeelden van anti-semitisme in Nederland niet werkelijk zo erg waren, omdat ik niet kon en wilde voorstellen dat er anno 2024 opeens zo openlijk sprake van uitsluiting zou kunnen zijn.

Deze zaken wijzen uiteindelijk vooral op ons morele gelijk. "Zie je wel, de wereld is tegen ons, dat blijkt uit alles. Maar wij zijn niet begonnen, wij kunnen hier niets aan doen." In hoeverre is ook dát onze onderhandeling met de realiteit? Wat hebben we het afgelopen jaar nog meer niet willen zien in Israël en in de Joodse wereld omdat het botste met ons zo fel verdedigde zelfbeeld? Het zelfbeeld van de gemeenschap die, gedecimeerd door de wreedheden van de sjoah, het leven weer opbouwde *against all odds* in Israël, het land vruchtbaar en welvarend maakte, dankzij bijna bovenmenselijke inspanningen. En die dat deed met altijd de mensenrechten en de moraliteit hoog in het vaandel, maar voortdurend door de vijandige omgeving werd dwarsgezet. En die desondanks toch nog steeds die hoge morele standaarden bleef hooghouden?

Welke situaties en handelingen zijn er ondertussen geweest die inconsistent zijn met dat zelfbeeld? En hoever zijn we daar - om in het beeld van Hagar te blijven - vanaf gaan zitten om die droom niet te hoeven zien sterven? Onze droom - ook die van onze liberaal zionistische LJG - van een liberaal zionistisch Israël met ruimte voor diversiteit in Joods denken en met respect voor alle bewoners?

Ik weet dat velen in onze kehilla deze worsteling het afgelopen jaar hebben doorgemaakt. Ze hebben geprobeerd hun ogen open te houden en de inconsistenties tussen het zelfbeeld en de werkelijkheid te zien. Aan de ene kant het land dat met alle inspanningen de grenzen moet verdedigen en de bewoners die binnen die grenzen leven, en aan de andere kant het land dat soms heel ver gaat in het beperken van de rechten van degenen die gezien worden als een interne bedreiging. Het land dat democratisch is, maar ook pogingen doet om die democratie uit te hollen.

Is dit wel de tijd om deze vragen te stellen? In moeilijke tijden *rally around the flag*, dat ligt voor de hand. In tijden van externe dreiging is constructieve ontkenning goed om te overleven. Dat geldt op persoonlijk terrein: "hoe kan ik naar mijn eigen minder goede kanten kijken, als ik al nauwelijks overeind blijf?" Je gaat iemand die verlies moet verwerken toch ook niet wijzen op zijn of haar onvolkomenheden? Klopt. Als je dat wel doet ben je ongevoelig en wreed. Eerst rouwen en dan weer verder. En dat is voor ons als gemeenschap misschien ook waar. Maar ik wil toch een poging doen om aan het begin van de tien dagen de zelfreflectie aan te wakkeren. Bij onszelf na te gaan of ons zelfbeeld, als individu en als gemeenschap, helemaal consistent is geweest met ons gedrag. En als dat niet helemaal zo is geweest - dan kan het antwoord zijn: "ja maar, ik moet overleven. Er is nu even geen tijd voor." Of in het voorbeeld van Hagar: "ik wil gewoon even niet kijken wanneer mijn droom sterft."

Maar die droom sterft niet.

Die droom heeft onze doordringende blik nodig, onze eerlijke kijk. Zoals onze eerlijke blik naar onszelf onze relatie met de wereld om ons heen uiteindelijk beter maakt - door onze onhebbelijkheden aan te pakken, te verzachten, te erkennen, zo is de eerlijke blik naar onze collectieve zionistische droom nodig om die uiteindelijk beter te maken. Wegkijken van wat minder fraai is voorkomt weliswaar pijn op dit moment, maar ontnemt ons ook de kans om op termijn te groeien.

En zo kom ik terug bij Hagar. Ze wilde eerst niet kijken. Maar pas toen de Eeuwige de ogen van Hagar opende, kon ze de voedende bron zien - en daarmee haar geliefde zoon redden. Willen wij onze droom redden, dan begint dat bij erkenning - in plaats van ontkenning. Als we echt kijken, hoop ik dat de Eeuwige ook ons, en heel Israël, de voedende bron toont die het land kan brengen naar een vredige toekomst. Bimhera bejameenoe.

Rosj Hasjana 5785

Rabbijn Joram Rookmaaker